

הרב עזריאל אריאל

האומנם נוסף למכור?

ראשי פרקים:

- א. המצב בעבר
- ב. המצב הכלכלי כיום
- ג. מדיניות הממשלה
- ד. החקלאות כערך
- ה. היתר המכירה תשס"א

שנת השמיטה מתקרבת. שישה חודשים חלפו מאז החלה השנה השישית, ועוד שבעה חודשים נותרו עד לתחילתה של שנת השבע. כבכל ערב שמיטה, מתחדש הפולמוס אודות היתר המכירה. נראה שהשמיטה הקרובה, שנת תשס"א, מעלה שאלות חדשות והרהורים חדשים: לא על הביסוס ההלכתי של היתר המכירה, שדומה שכבר התברר כדבעי, אלא על מה שמתחייב מתוך שינויים רבים שחלו במציאות.

א. המצב בעבר

בזמן שבו הונהג היתר המכירה, החל משנת השמיטה תרמ"ט, היה ברור שהמשמעות של שביתה מלאה בשמיטה היא סכנה קיומית ליישוב בארץ. לא היה שום בסיס כלכלי אחר לקיומן של המושבות הצעירות בארץ מלבד החקלאות. מכיוון שכך כתב מרן הרב קוק זצ"ל בסוף המבוא ל"שבת הארץ": "זמה שהמצב גורם ומכריח להקל ולהפקיע, אשר אי לאו הכי תתבטל — או אפילו תתעכב — התרחבות יישוב ארצנו הקדושה; חלילה לומר לבחור בזה במידת חסידות להחמיר, במקום שיש פנים להקל בפרטי המצוות, ולגרום על ידי חומרא זו קולא נוראה של ביטול ופחת ממצוות ישיבת ארץ ישראל, השקולה כנגד כל המצוות..."

ומתוך כך מסיק מרן הרב זצ"ל שההיתר הוא:

"דווקא במקום הדחק, ובמה שנוגע לעיקר קיום היישוב".

ואכן כך היה המצב בתקופה שלפני קום המדינה.

לאחר קום המדינה, נעשה היתר המכירה הכרח גדול בהרבה. לא רק קיומו של יישוב זה או אחר עמד על כפות המאזניים, ווודאי שלא רק פרנסתו של החקלאי הבודד; אלא המדינה כולה. בתקופת הצנע, כאשר היה חסר במדינה לחם לאכול ובגד ללבוש, ועיקרו של היצוא התבסס על תוצרת חקלאית — הפכה שאלת השמיטה לשאלה קיומית ברמה הלאומית. גם בעשור השני לקיומה של המדינה,

עם שהמצב הכלכלי השתפר, עדיין היה זה עניין קיומי. היצוא החקלאי היה אז כשליש מסך כל היצוא של המדינה. ובלי זה, מאין ניתן יהיה לקנות נשק לצבא ההגנה לישראל מבלי להיות תלוי יותר מידי בנדבותיהם של הגויים אשר מעבר לים, עם התלות המדינית והבטחונית הכרוכה בכך? כיצד אפשר היה להתכונן כראוי למלחמת הישע של ששת הימים ולצאת אליה גם נגד כל העולם, ללא מידה סבירה של עצמאות כלכלית? על כן לא היה ספק בנחיצותו של היתר המכירה כדי לאפשר את המשך הפעילות החקלאית גם בשנת השמיטה ובשנים שלאחריה.

ב. המצב הכלכלי כיום

מאז תם העשור השני לקיומה של המדינה, חלפו עוד שלושה עשורים. מבנהו של המשק הישראלי השתנה לבלי הכר. אמנם היקף השטחים המעובדים הלך ועלה כל הזמן; אמנם כמות היבולים השנתית הלכה ועלתה בקצב מהיר; אמנם היצוא החקלאי הלך וגבר, הן בכמות והן במחירים; אבל משקלה הכולל של החקלאות בכלכלת המדינה — פוחת והולך בקצב מהיר. אם לפני שלושים וחמש שנה, עמד היצוא החקלאי על 30% מסך כל היצוא, ואך לפני עשור עמד היצוא החקלאי על 10% מסך כל היצוא, הרי שכיום הוא עומד על 3.5%, ומשקלו הולך ויורד. אם לפני עשר שנים היוותה החקלאות כ-5% מן התל"ג של המדינה, הרי שהיום היא עומדת על 2% בלבד. אם לפני עשר שנים עמד מספר המועסקים בחקלאות על 7% מהאוכלוסייה במדינה, הרי שהיום הוא עומד על 3% בלבד. היום, רוב המועסקים בחקלאות הם עובדים זרים. ומכאן שהגברת היצור החקלאי לא תסייע רבות בפתרון בעיות התעסוקה של מדינת ישראל, אלא תפתור את בעיות האבטלה בתאילנד...

מספרים אלו, המדברים על 3% מן התל"ג ו-3.5% מן היצוא, אינם כוללים רק את מה שאסור בשמיטה. הם כוללים גם ענפים ומגזרים שאין אתם שום בעיה בשמיטה, כמו: גידול בעלי חיים וחקלאים במגזר הערבי. כמו כן הם כוללים גידולים שניתן לגדל אותם בשמיטה מבלי להזדקק לפתרונות דחוקים, כגון: גידול במצע מנותק. בחלק אחר מן הגידולים, אמנם אין דרך לגדל אותם בשנת השמיטה, אבל השבתת הענף לשנה אחת לא תחייב השבתה שלו לשנים הבאות. מכל זה עולה, שהמשמעות הכלכלית של השביתה בשמיטה אינה כה קשה מבחינה קיומית כפי שהיה בעבר.

יתירה מזאת, גם אם תהיה פגיעה בחקלאות כתוצאה מן השביתה בשמיטה, אין פירושו של דבר שכל מי שיעזוב את החקלאות יהפוך להיות מובטל במשך כל ימי חייו. ישנם ענפים אחרים במשק הישראלי המשוועים לעוד בעלי יוזמה ולידיים עובדות, כאשר הערך המוסף שלהם לכלכלת המדינה עולה בהרבה על החקלאות.

ג. מדיניות הממשלה

מן השיקולים הללו, ישנה עמדה הגורסת כי תם עידן החקלאות במדינת ישראל. הרי יותר משתלם להשקיע בהיי-טק, להרוויח הרבה, ובכסף הזה לקנות תוצרת חקלאית ממדינות אחרות במחיר הרבה יותר זול ממדינות אחרות. מחיר העגבניות בעזה, המלפפונים במשולש, התמרים ביריחו, פירות ההדר במרוקו, פירות הקיץ ברומניה, החצילים בסוריה, תפוחי האדמה ברוסיה והחיטה בקנדה — זולים בהרבה ממה שאנו מגדלים בארץ תוך התמודדות עם שנות בצורת תכופות, מצוקת מים, אסונות טבע וקשיים אחרים. ואכן כך כותב השר שמעון פרס בספרו על המזרח התיכון החדש.

הקו הזה מנחה את מדיניותה של הממשלה בתחום החקלאות מאז שנת השמיטה הקודמת. הסכמי פאריס, שנחתמו עם רשות האוטונומיה, הסירו את ההגבלות על שיווק תוצרת חקלאית מערביי יש"ע. מן הסיבה הזאת, יש כאלה שאינם רואים בעיה של ממש במסירת שלישי ממקורות המים של המדינה לנשיא אסאד, ואת השליטה של מה שנותר הם מוכנים למסור ללא קושי לידי מנהיגי האוטונומיה... ועתה מובן מדוע בשעה של מחסור חמור במים מקצצים עשרות אחוזים ממכסות המים של החקלאים, בעוד שלא מטילים כל הגבלה על צריכת מים במגזר העירוני.

במצב כזה, בו המדינה עצמה נוקטת מדיניות המכריזה על כך שאינה רואה בחקלאות ערך לקיומה, מדוע עלינו לוותר על שמירה מלאה של השמיטה כדי לקיים את אותה חקלאות, שאינה נחוצה עוד במידה מכרעת לקיומה של המדינה?

ד. החקלאות כערך

החקלאות היהודית בארץ ישראל הגיעה לרגע של אמת. אם נביט בה דרך "החור של הגרוש", יש בהחלט דברים יותר מכניסים. מבחינה כלכלית גרידא, יתכן שכדאי לוותר בהדרגה על ענפים רבים, ולהעבירם לארצות חוץ, כאשר החקלאים יעברו למקצועות יותר רווחיים. אלא שכאן אנו מגיעים אל שאלת השאלות: לשם מה יש צורך בחקלאות? האם החקלאות היא רק ענף הכנסה? האם העץ, הניטע באדמה, הוא רק "מכונה להדפסת כסף"? האם הציונות היא רק מציאת מקורות פרנסה לכמה יהודים? האם אין שום ערך לאחיזה באדמה ולתקיעת שורשים עמוקים בתוכה? האם לאחר למעלה ממאה שנות ציונות ומאה ועשרים שנות התיישבות, יתברר שהחלום הציוני לא היה אלא להעביר את האחיזה בקרקע אל השכנים מסביב, כאשר עם ישראל יתרכז בכמה גורדי שחקים המנותקים מן הקרקע?

יתירה מזאת, האם ישנה מדינה אחת בעולם המתייחסת בצורה כה מזלזלת אל החקלאות? במדינות רבות באירופה, החקלאות מסובסדת ב-30%. ישנן מדינות בהן היא מסובסדת ב-60%. ולא מדובר במדינות נחשלות. מדוע כאן, במדינת ישראל, לא מבינים מה שמבין כל גוי באירופה, שעבודת אדמה זה משהו שהוא יותר מסתם ענף כלכלי? מדוע כל עם ולשון מבינים מהי אחיזה של עם ואדם באדמתו, ודווקא עם ישראל — עליו נאמר "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" — אינו מבין? האם לא עלינו זועק ישעיהו: "ידע שור קונוה וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא התבונן!"

לא. לא נוכל לתת את ידינו למהלך "פוסט ציוני" זה. לא נרצה לסייע למה שמאיים לנתק את שורשיו של עם ישראל השב לארצו. אולם, גם אם נחליט להמשיך ולהשתמש ב"היתר המכירה", האם אין זה דומה לאותו יהודי שנדרש להשליך את חפציו מן הספינה המאיימת לטבוע, ולא מצא לנכון להשליך אלא את התפילין?

שינוי המדיניות הממשלתית ביחס לחקלאות, מביא לידי ביטוי נוסף את המשבר הערכי בו שרויה הציונות. הניסיון להפוך את עם ישראל מחבורת נוודים לעם מושרש בארצו, דומה שהצמיח בסופו של דבר תהליך הפוך. ניניהם של מייבשי הביצות הופכים את נחלת אבותיהם לנדל"ן, ואדמות נהלל ותל-עדשים עוברות לאט ובהתמדה לשכנים מתמרה ומדבוריה. התברר שלא ניתן לבסס את הקשר שבין עם ישראל לנחלת אבותיו על בסיס טבעי, ככל העמים. כל עם נקשר אל ארצו על ידי בנין ונטיעה, ואף על ידי חשיפה ושימור של מה שהותירו הדורות הקודמים. אצל עם ישראל לא יכול להיווצר קשר דומה, לקנות את הארץ על ידי בנין ונטיעה, היסטוריה וארכיאולוגיה. הארץ אינה שלנו, אלא של הקב"ה. ואנו, אין אנו אלא גרים ותושבים עמו על אדמת קדשו. רק כשלונו של הניסיון ליצור קשר טבעי ככל העמים בין העם לבין הארץ, יכול להסביר תופעות ייחודיות בעוצמתן כמו הירידה מן הארץ ונכונות למסור חלקים גדולים ומרכזיים ממנה לידי זרים תמורת פיסת נייר. את הקשר לארץ לא ניתן לבסס על שום יסוד אחר, מלבד הציווי הא-להי המלווה אותנו מאז ימיו של אברהם אבינו: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול... והיה ברכה". האם באמת נכון יהיה לעשות עוד נסיונות להפיח רוח חיים בציונות ה"טבעית", ההולכת ומכלה את עצמה במו ידיה, במקום לחזור לשורשיה המקוריים והאמיתיים של הציונות, שאין מטרתה אלא תחיית האומה בתורתה על אדמת הקודש?

הקשר הייחודי הזה, שבין עם הקודש לארץ הקודש, יש לו ביטוי מעשי: המצוות התלויות בארץ. בלעדיהן, הדיבורים על קדושת הארץ אינם אלא סיסמאות נבובות ודיבורי סרק. בראשן — מצוות השמיטה, המדגישה יותר מכל את בעלותו של הקב"ה על האדמה, ואת זה שאין אנו אלא אורחים או שליחים שלו.

ה. היתר המכירה תשס"א

כאן מגיעים אנו אל רגע האמת. השיקול הקיומי — כוחו לבסס את היתר המכירה פוחת והולך. השיקול להיכנס למהלכים דחוקים מבחינה הלכתית כדי להפקיע את מצוות השמיטה ולקיים את החקלאות כבר אינו שיקול קיומי אלא שיקול ערכי. החקלאות היהודית בארץ היא ערך, ויש להשקיע מאמץ גדול כדי לשמור על קיומו. אבל אם השיקול הוא ערכי, כיצד ניתן לפגוע באותם ערכים שהחקלאות נועדה לבטא, כדי לאפשר את קיומה של אותה חקלאות שנועדה לממש את הערכים הללו? אולי ההפך הוא הנכון. אם אנו רוצים לבסס באמת את קיומה של החקלאות הישראלית, כמי שנושאת ערכים נעלים ומעמיקה את שורשיו של עם ישראל בארצו, עליה לבטא בצורה הגלויה ביותר את אותם ערכים. ואיך אפשר לפגוע בערכים אלו כדי לקיים את אותה חקלאות?

שאלה קשה זו, לא בקלות תמצא את פתרונה. לא כל אחד יכול להכריע בשאלה לאומית זו. אמנם כל רב במקומו יוכל לתת הנחיה אישית לחקלאי כזה או אחר, עפ"י שיקולים של שעת דחק אישית, לחקלאי בודד או ליישוב שלם; אבל אין בכוחו להשיב על השאלה ברמה הלאומית. אחריות גדולה מאד רובצת על כתפיה של הרבנות הראשית לישראל, המופקדת על קיומה של תורה בחייה הציבוריים של המדינה, בבואה לקבוע את עמדתה בשאלת השמיטה הבאה עלינו לטובה.